

„Közel, s Távol”

II.

*Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiból*

2012

„Közel, s Távol” II.

*Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiból*

2012

The logo features a grey speech bubble containing the word 'ÚJ' in white, followed by 'SZÉCHENYI TERV' in a bold, grey, sans-serif font.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszechenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projektek az Európai Unió
támogatásával valósulnak meg.

TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0030 „Önálló lépések a tudomány területén”

Eötvös Collegium

Budapest, 2012

Felélő kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztő: Takó Ferenc

Korrektúra: Doma Petra, Jámbor Aliz Laura, Kövi Franciska,

Sándor Angelika, Takó Ferenc

Copyright © Eötvös Collegium 2012

Minden jog fenntartva!

Nyomdai kivitel: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.

Felélő vezető: Kovács Jánosné ügyvezető igazgató

ISBN: 978-963-89596-1-4

Csontos Sára

A magyar ősköltészet keleti kapcsolatai

A magyar ősköltészet fogalma a honfoglalás előtti korszak költészetét jelenti,¹ mely népünk etnogeneziséből számítva szoros kapcsolatban állt a különböző finnugor népek mitologikus témájú költészetével, majd később, az altáji népekkel való érintkezés korszakában, már a hősi énekek hatottak rá.

Ebből a korszakból eredeti nyelvű írásos dokumentum nem maradt fenn, csupán nyomok, utalások, valamint a latin nyelvű kódexek lapjai között népünk két eredtmondája: az Emese álma, valamint a Csodaszarvas-monda. E kettőt tekinthetjük a honfoglalás előtti magyar költészet legteljesebb példányainak, annak ellenére, hogy nem magyar, hanem latin nyelven maradtak ránk.

A honfoglalást megelőző korszak ázsiai öröksége mindig is lázban tartotta a tudós közvéleményt, sokan, sokféleképpen keresték az ősi magyar költészet nyomait. Történészek, folkloristák, irodalomtudósok, régészek mind-mind megtalálhatóak a kutatók között, tudománytörténete pedig oly szerteágazó, hogy annak felvázolására a jelen keretek között nincs módom.

Felhívnom a figyelmet azonban az ősköltészet-kutatás egyik utolsó momentumára.

A 2007-ben megjelent *A magyar irodalom története* első kötetében Jankovits László írt tanulmányt a magyar irodalom kezdeteiről „Mikor, hogyan kezdődött?” címmel.² Jankovits ebben a tanulmányban inkább arra kereste a választ, hogy maga a *téma* kutatása mikor és kikkel kezdődött, s a magyar ősköltészet kutatásának főbb irányzatairól ad összefoglalót.

A tanulmány végén, mindenféle önálló érvelés nélkül, így foglalja össze a témát: „Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a kereszténység előtti korszaknak ne lett volna költészete. Volt. De ma elérhető forrásaink alapján *nem tudunk semmit*.”³

¹ VOIGT Vilmos, *A honfoglaláskori folklór = Ósök, Táltosok, Szentek: Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórából*, szerk. Pócs Éva, V. V., Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1996, 17.

² JANKOVITS László, „Mikor, hogyan kezdődött?” = *A magyar irodalom története I., A kezdetektől 1800-ig*, szerk. J. L., ORLOVSZKY Géza, Gondolat Kiadó, Bp., 2007, 11–35.

³ Uo., 31. (Kiemelés tőlem.)

Tanulmányomban a magyar Csodaszarvas-monda egyik igen érdekes és ez idáig elhanyagolt motívumát járom körül, bemutatva, hogy a világszerte elterjedt szarvasüldözéses mondák között a magyar változat hol helyezkedik el.

Célom továbbá fölhívni a figyelmet arra, hogy a téma további kutatásokat igényel, s mivel a tárgyalt korszakban a költészet, a zene, a tánc, sőt a mitológia is egy összefüggő, elemeire nem bontható rendszer volt, amely nemcsak gyönyörködtetni volt hivatott, hanem funkcióval is rendelkezett, a téma sem közelíthető meg csak folklór, csak filológiai vagy csak vallástörténeti szemszögből.

1. A magyar Csodaszarvas-monda

A magyar Csodaszarvas-mondát a Kézai Simon-féle *Gesta Hungarorum*, a *Képes Krónika* és a *Budai krónika* őrizte meg, lényegében azonos szöveggel.

A Kézai-féle szöveg magyar fordítása így hangzik:

Történt pedig egy napon, hogy amint vadászni kimentek [t.i. Hunor és Mogor] a pusztán egy szarvasünőre bukkanának, melyet amint előttük futott a Meotis ingoványaiba kergetnének. S midőn az ott szemük elől tökéletesen eltűnt, sokáig keresék de semmi módon nem találhatták. Végre az említett ingoványokat bejárván, azon földet baromtartásra alkalmasnak szemlélték. Visszatérvén onnan atyjukhoz, s búcsút vevén tőle, minden vagyonostúl a meotosi ingoványok közé szállanak lakozni.

[...] Ménrót, nejétől Enehtől két fiat nemze, Hunort és tudniillik Mogort, kiktől a hunok és a magyarok származnak. Hunor és Mogor kimenvén véletlenül a pusztába Belár fiainak nejeire, akik férjeik nélkül sátraikban tanyáznak, s gyermekeikre bukkanának, kiket is vagyonostúl sebesen nyargalva a Meotis ingoványaiba vivének. Történt pedig, hogy azon gyermekek közt az alánok fejedelmének, Dulánnak két lányát is elfogták, kiknek egyikét Hunor, másikat Mogor vevé nejeül. S ezen nőktől vettek eredetüket minden hunok és magyarok.⁴

Röviden összefoglalva a történet főbb epizódjai a következők: egy királyi testvérpár vadászni indul, majd egy szarvasünőt követve egy ismeretlen, ám csábító helyre kerülnek, azon a földön meg is telepednek, nőt szereznek, és a két fejedelmi sarjtól két nemzet ered, a hun és a magyar.

A monda eredetéről mindig is megoszlottak a vélemények, hiszen a szarvasüldözés, a szarvas, vagy egyéb négylábú állat vezető szerepének motívuma az egész világon elterjedt.

⁴ <http://mek.niif.hu/02200/02249/02249.htm#3> (2012. 04. 04.).

2. A magyar monda feltételezett forrásai

Már az ókori görög mondákban is feltűnik a csodaszarvas alakja. Apollodórosz történetében Héraklész harmadik feladatát teljesítve egy szarvast üldöz, amely azonban Artemisz istennővel azonos, átkelnek egy folyón, majd a földön túl fekvő szigetre érve a szerelem gyönyörét élvezik.⁵

A Boszporusz tengerszorosról szóló mondának – amely elbeszéli, hogy az üldözött Io istennő úszott át először a tengerszoroson tehén képében – van egy másik változata, amelyben ugyancsak egy tehén kel át a szoroson először. Ám az állatnak itt már üldözői is vannak, akik a tehenet követve felfedezték az Ázsiából Európába vezető utat.⁶

A magyar változathoz közelebb hoz minket azonban a 6. században élt Jordanes, a bizánci krónikairól Priszkosz alapján megörökített hun mondája, mely Attila népének váratlan fölbukkanását és Európába való betörését örökíti meg:

Priscius történetíró tudósítása szerint ez a vad nép a Meotis mocsár túlsó partján telepedett le. [...] Midőn e nép vadászai szokásuk szerint a Meotis beljebb való partján zsákmány után kutattak, váratlanul megjelent előttük egy szarvasűnő, amely bement a mocsárba. És hol előrefutva, hol megállva mutatta nekik az utat. A szarvast követve a vadászok gyalog átkeltek a Meotisz mocsarán, amelyet a tengerhez hasonlóan átkelhetetlennek vélték. Majd a szkíta föld is föltűnt a jövevények előtt, a szarvas pedig eltűnt. A csoda által a Scythia földjére vezényelt hunok, akik nem tudták, hogy a Meotisz mocsarán át létezik másik hely is, arra a következtetésre jutottak, hogy ezt a korábban senki által nem ismert utat az isteni gondviselés mutatta meg nekik.⁷

Elterjedt nézet mind a mai napig, hogy a magyar Csodaszarvas-monda nem tekinthető hitelesnek, mivel a történetet Kézai Jordanestől vette át, ám a csodaszarvas mondakör kiváló tudósa, Berze Nagy János szerint három lényeges momentum különíti el a magyar történetet a hun mondától:

(1.) a testvérpár alakja, akikről majd két, dicső nép származik. (2.) A fenti történetekben megjelenő isteni végzésről a magyar mondában nincs említés. (3.) Hunor és Magor kalandjában a Meotisz nem egy tengerszoros, hanem egy sziget.⁸

⁵ BERZE NAGY János, *A csodaszarvas mondája*, Bp., Egyetemi nyomda, 1927, 3.

⁶ *Uo.*, 3.

⁷ JORDANES, *Getica: a gótok eredete és tettei*, közread. Kiss Magdolna, Bp., L'Harmattan, 2004, 67.

⁸ BERZE NAGY, *i. m.*, 36.

A keresztény kultúrkörben is ismert motívum volt a vezető csodaszarvas alakja: a *Legenda aurea* egyik története szerint Szent Euszták keresztény vértanú korábban mint katonai parancsnok szolgált Traianus császár csapatában. Egy nap vadászat közben üldözőbe vett egy gímszarvast, amely a csordát elhagyva berohant az erdőbe. A római parancsok utána eredt nyomban, s az üldözés közben észrevette a szarvas agancsai között a szent keresztet és Krisztus képmását. A szarvas így szólott: „Miért üldözöl Placidus? Irántad való irgalomból jelentem meg neked ebben az állatban. Én vagyok Krisztus, akit te ismeretlenül tisztelsz.”

E szavakra a parancsnok térdre borult, és még aznap megkeresztelkedett családjával együtt.⁹

A keresztény szimbólum, az isteni végzést jelképező szarvas a krónikáinkban is felbukkan: Szent Gellértnek egy szarvas mutatja meg a bakonybéli kolostor helyét, Szent Lászlót a nagyváradi apátság helyére is egy szarvas vezeti el.

3. A fejedelmi testvérpár motívum

Ám mindezek ellenére a tárgyalt magyar Csodaszarvas-monda nem illeszkedik be sem az ókori görög–bizánci, sem pedig a keresztény hagyományba.

Bizonyíték minderre a Hunor Magor történet egyik lényeges eleme, mely a fenti mondák mindegyikéből hiányzik: *a fejedelmi testvérpáros alakja*.

Ez a döntő motívum viszont a magyar krónikák pergamenjére is beszívárgott, másrésztől a szibériai és belső-ázsiai folklór szarvasüldözéses mondáinak nagy részében is megvan, sőt még egy, a huszadik században gyűjtött magyar népmese is megőrizte a mítikus testvérpár és a szarvas alakját.

De minderről szép sorjában.

3.a. A fejedelmi testvérpár alakja krónikáinkban

Dömötör Tekla hívta fel a figyelmet arra, hogy a honfoglalás utáni társadalom tudatában még élt a fejedelmi testvérpár emléke.¹⁰

Példaként egy sokáig nem ismert középkori Szent Imre-legendát említ, melyet többek között a 15. században élt Dlugosz János jegyzett le *Historia Polonicájában*. Így szól a legenda:

⁹ <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0100.html> (2012. 04. 14.).

¹⁰ DÖMÖTÖR Tekla, *Árpádházi Szent Imre herceg és a csodaszarvas-monda = Filológiai Közlöny, Bp., 1958/2, 317–325.*

[...] A magyar Imre herceg nagybátyjánál a lengyel Vitez Boleszláv királynál időzik, akivel egy nap, vadászat közben egy szarvast üldözve feljutnak a Lysa Gore hegycsúcsára. A szarvas eltűnik, Imre azonban felismeri, hogy álmában látta már ezt a helyet. Megkéri nagybátyját, hogy e helyen építsen kolostort, aki így is tesz, kolostort épített a benedekrendi szerzeteseknek.

Dömötör felismeri, hogy ez a legenda nagyon hasonló a Képes Krónikában fennmaradt és már említett váci székesegyház alapítás-mondájához. A királyi testvérpár, Béla és László egy vadászon vesz részt, mikor Lászlónak feltűnik egy szarvas, ami égő gyertyákat visel agancsain. Ő mindezt égi jelnek veszi, s megalapítja ott a váci székesegyházat.

Így összegez végül Dömötör Tekla:

A csodaszarvas által vezetett két fejedelmi rokon szabályszerű megjelenése a magyar mondákban: Hunor és Magor szarvasüldözésében, az idézett Imre-legendában, a váci székesegyház alapítás-mondájában egyben bizonyítéka is lehet a Hunor Magor történet hitelességének, s arra mutat, hogy itt valóban jellegzetes motívummal: a régi magyar hagyományban gyökerező, s keresztény formában Árpád-házi-királyainkra átruházott mondai elemmel van dolgunk.¹¹

3.b. A fejedelmi testvérpár alakja az ázsiai hagyományban

A teljesség igénye nélkül, csupán felsorolásképp, következzenek azok az ázsiai párhuzamok, melyek kellőképpen érzékeltetik, hogy a magyar és a különböző szibériai, belső-ázsiai népek népköltészetének, mondáinak összehasonlító tanulmányozása, egy új lendületet adhatna a hazai ősköltészet-kutatás megerekedt szekerének.

I. A 17. században tevékenykedett Abu-I-Ghaz könyvében említi a Tatár-Mogo testvérpárt, akiktől a tatárok és a mongolok származnak.¹²

II. A 6. századi Prokopiusz bizánci történetmondó által feljegyzett mondában, az ugor népek közé tartozó uturgurok és kuturgurok őseit a *kimméria király két fiától*: Uturgurtól és Kuturgurtól származtatja.¹³

III. A 12. századi Mihály szír pátriárka feljegyzéseiből ismerjük a Bulgarosz és Chazarig testvérpár történetét, akiktől a bolgárok és a kazárok származnak.¹⁴

IV. Egy oszét mondában Ahszartag ikertestvérevel Ahszarttal egy szarvast üldöz, s később tőlük származik a nártok két nemzetsége.¹⁵

¹¹ Uo., 321.

¹² SEBESTYÉN Gyula, *A magyar honfoglalás mondái 1.* Bp., Kiszaludytársaság, 1904, 311.

¹³ Uo., 313.

¹⁴ Uo., 311.

¹⁵ DEMÉNY István Pál, *Hösi epika*, Bp., Európai Folklór Intézet, 2002, 36.

V. Mostanában a köztudatban sokat emlegetett kazak törzs, a magyar nép rokonának tartott torgaji madzsarok is ismernek hasonló történetet: a két legendás kazak vitéz, Hudidzsar és Madidzsar kalandját. Ez a két testvér a Volga mentén élt, mígnem elhatározták, hogy elvándorolnak nyugat felé. Madidzsar – egy szarvast követve – célhoz is ért, Hudidzsart viszont elfogták, megölték.¹⁶

VI. A testvérpár és a szarvasűnő motívuma jelenik az *Alpaamiš* eposz egyik kazak változatában is: egy uralkodónak van két fia, s egy másik nemes úrnak meg van két lánya, akiket egy szép nap egymáshoz adnak. Később ez a király a két fiára hagyja az országát, és ez a két ország lesz: Baybori és Qongirat. Sajnos azonban egyiküknek sem születik gyermeke. Egy nap, vadászat során üldözőbe vesznek egy terhes szarvasűnőt, melyet látva mindkettőjükben az a kívánság fogalmazódik meg, hogy bárcsak feleségeik is terhesek lennének. Ez a vágyuk valóra is válik, egyiküknek fia lesz, a másikuknak lánya, később egymáshoz is adják őket, s az ő fiuk lesz a híres hős, Alpaamiš.¹⁷

VII. Legközelebbi nyelvrokonaink, a hantik egyik mondájában is egy testvérpár szerepel. A szárnyas és a gyalogos Pászker egy rénszarvast követve jutnak el egy új területre, ahol aztán a gyalogos ott marad és letelepszik, míg a másik visszafordul, vagyis visszazáll ősei területére.¹⁸

Végezetül pedig a Magyar Népmesekatalógusban „A két egyforma testvér” típus¹⁹ között jegyzett „A két etyforma királfí” című mese²⁰ elejéből idézek, és zárom dolgozatomat:

[...] Volt eccör két királyfi, Azok annyira hasonlítottak egymásra, hogy még az annyik sem tösmérte meg őket. Mikor nagyok löttek, elindultak orszagot világot próbáni. Ahogy möntek, ahogy möntek olan helre értek ahon a zut kétféle ágazott. A zelágazásnál vót egy nagy fa. Belevágik késiket a fába, oszt aszt mondik:

–Ha valamenikönknek ede visszagyün, oszt kihúzza a későket. Oszt láti, hogy a másik kése után vér gyün, a zaszt mondi, hogy a másik mökhat.

Avva möntek tovább, ki jobbra ki balra. Az egyik ety királi udvarba ért. Ott megösmerködött a királ leányával, oszt el is vette feleségnek. Ez a királfí nagyon szeretött vadászni. Eccör is elindut vadaszatra.

¹⁶ BASKI Imre, „Madijar: magyar eredetű néptörök a kazakoknál?” = *Csodaszarvas III. Óstörténet, vallás és néphagyomány*, szerk. MOLNÁR Ádám, Bp., Molnár Nyomda és Kiadó Kft., 2009, 191–210.

¹⁷ REICHL, Karl, *Singing ain the past: Turkic and Medieval Epic Poetry*, London, Cornell University Press, 2000, 24.

¹⁸ PÁPAY József, *Északi osztják nyelvtanulmányok V–VI.* = *Nyelvtudományi Közlemények* 38., 1908.

¹⁹ *Magyar Népmesekatalógus*, összeáll. DÖMÖTÖR Ákos, II., Bp., 1988, 76–77.

²⁰ BERZE NAGY János, *Baranyai magyar néphagyományok II.*, Pécs, Kultúra nyomda, 1940, 75–79.

[...] boszorkányos erdő szélihő értek. Ott egy szarvas ugrott föl előttik.
A királfi is csak utána... Amőre a szarvas mönt, ú mindég a nyomába vót[...].
Eccör már nagyon benn vótak az erdőben, a szarvas etünt előttik oszt megátak

A történetet 1934-ben, Baranya megyében gyűjtötték fel.

Felhasznált irodalom

- BASKI Imre: „Madijar: magyar eredetű néptöredék a kazakoknál?” = *Csodaszarvas III. Östörténet, vallás és néphagyomány*, szerk. MOLNÁR Ádám, Bp., Molnár Nyomda és Kiadó Kft., 2009, 191–210.
- BERZE Nagy János: *A csodaszarvas mondája*, Bp., Egyetemi nyomda, 1927.
- BERZE Nagy János: *Baranyai magyar néphagyományok* II, Pécs, Kultúra nyomda, 1940.
- DEMÉNY István Pál: *A Hősi epika*, Bp., Európai Folklór Intézet, 2002.
- DÖMÖTÖR Tekla: „Árpádházi Szent Imre herceg és a csodaszarvas-monda”, *Filológiai Közöny*, Bp., 1958/2, 317–325.
- IORDANES: *Getica: a gótok eredete és tettei*, közread. Kiss Magdolna, Bp., L’Harmattan, 2004.
- JANKOVITS László: „Mikor, hogyan kezdődött?” = *A magyar irodalom története I., A kezdetektől 1800-ig*, szerk. J. L., ORLOVSZKY Géza, Gondolat Kiadó, Bp., 2007, 11–35.
- Magyar Népmesekatalógus*, összeáll. DÖMÖTÖR Ákos, II., Bp., 1988, 76–77.
- PÁPAY József: *Északi osztják nyelvtanulmányok V–VI.* = *Nyelvtudományi Közlemények* 38, 1908.
- REICHL, Karl: *Singing in the past: Turkic and Medieval Epic Poetry*, London, Cornell University Press, 2000.
- SEBESTYÉN Gyula: *A magyar honfoglalás mondái I.*, Bp., Kisfaludy Társaság, 1904.
- VOIGT Vilmos: „A honfoglaláskori folklór” = *Ősök, Táltosok, Szentek: Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórából*, szerk. Pócs Éva, V. V., Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1996.
- <http://mek.niif.hu/02200/02249/02249.htm#3>.
- <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0100.html>.

Tartalomjegyzék

„KÖZEL”

HEVESI KRISZTINA: Mereruka vezír masztabájának mozgásábrázolásai. A 13-as kamra reliefjei.....	9
TAKÁCS DÁNIEL: III. Mereszanh sírja és környezete.....	27
KÖVI FRANCISKA: Kopt kolostori művészet: a Vörös és a Fehér kolostor.....	47
SUSÁNSZKI JUDIT: Pokoli történetek. Bibliai útikalauz a síron túl.....	59
GYÖNGYÖSI CSILLA: Az egyistenhit megvallásáról (tawhīd) szóló hadísz- gyűjtemény ismertetése Buḥāri <i>Ṣaḥīḥ al-Buḥāri</i> című művéből.....	69
SZÁLKAI KINGA: Politikai iszlám: Alternatíva Közép-Ázsia számára?.....	79
BAGYINKA KRISZTINA: Törökország új önmeghatározása. Az új török külpolitika.....	89

„TÁVOL”

NYESTE ZSOLT: A kauzalitás szerepe a <i>Gendzsi monogatariban</i>	101
SZÁJLI KRISZTINA: Edogawa Ranpo és a japán detektívregény.....	119
SÁGI ATTILA: A nyelvi sztenderdizációs folyamatokat elősegítő és gátló tényezők Japánban a XX. században.....	131
SÁNDOR ANGELIKA: Amit az udvariasságelmélet nem tud.....	143
FÜREDI CSILLA: Személyes névmások, személyre utaló szavak a japán genolektusokban.....	151
LÁZÁR MARIANNA: Az ókori kínai és japán bronztükrökön megjelenő Négy Égtájór kultusza.....	161
VÖRÖS ERIKA: Hegy a világban, világ a hegyben. A szakrális világ földi megnyilvánulása a japán eszmerendszerben.....	171
DEÁK BORBÁLA ZSUZSANNA: A nevári buddhizmus sajátos arca.....	187
DÓBER ÁGNES: Felhők és vérpoklok. A nőkről alkotott kép a vallásban a premodern Japánban.....	195
SINKA ZSÓFIA: Távoli Szépségek. Kisaengek.....	205
KÁPOLNÁS OLIVÉR: Dzsingisz kán visszatérése.....	217

„KAPCSOLATOK”

HARTYÁNDI MÁTYÁS: Az emberi test a korai kínai bölcseletben.....	225
BARTÓK ANDRÁS: Fortélyok és táblajátékok. A kelet-ázsiai és a nyugati stratégiai kultúra.....	233
ILKÓ KRISZTINA: Eskandély Máté. Egy középkori magyarországi remete Kínában?	243
TAKÓ FERENC: Érvek, technikák, autoritások. Matteo Ricci <i>Tianzhu</i> <i>shiyijének</i> érvelési módszeréről.....	255
HANÁK JÁNOS: Christovão Ferreira két arca	271
CSONTOS SÁRA: A magyar ősköltészet keleti kapcsolatai.....	281
KONTSEK ANDRÁS: A jogaszövegek magyar nyelvű interpretációi.....	289
DOMA PETRA: Japán Shakespeare?	299
DÉNES MIRJAM: Japonizáló díszletek, jelmezek és a tradicionális japán művészet kapcsolatai. Tervezők, források, látásmódok	305
SEBESTYÉN DÓRA: Japán békeszerződés, 1951.....	327
MUSZKA KATALIN: <i>Koryo Saram</i> : A Közép-Ázsiába deportált koreaiak története	337
CSENDOM ANDREA: A Japánban élő koreai kisebbség, <i>a zainichi</i> „probléma”. Félreértések a koreai betelepülések kapcsán és napjaink generációs problémái.....	347